

«TO BE CONTINUED»: СІКВЕЛИ РОМАНУ ДЖЕЙН ОСТІН «ГОРДІСТЬ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ»

Софія ФІЛОНЕНКО

Доктор філологічних наук, професор
Бердянського державного педагогічного університету
e-mail: sofil23@ukr.net
УДК 82.311.2-821.111 (Остін Д.)
<https://orcid.org/0000-0003-1023-468X>

DOI 10.25128/2304-1222.20.50.01

ABSTRACT

The article analyzes the sequels to Jane Austen's novels as a phenomenon of popular literature and culture. Secondary, or post-texts, completions, remakes, sequels, meshup-novels, are added to the original ones. These works are addressed to the community of "Janeits" and are designed for their familiarity with the original texts. The article traces the stages of writing Austen sequels, their varieties, sequels are considered as secondary texts that make up the "Austenverse" (Austin's universe). The sequels to Jane Austen's "Pride and Prejudice": by Colleen McCullough's "The Independence of Miss Mary Bennet" (2008) and Phyllis Dorothy James' "Death Comes to Pemberley" (2011) were analyzed. It is noted that in both works there is a modernization of the artistic world of the original novel, its saturation with elements of detective, gothic, adventurous stories, which in a new way shapes the genre. The authors of the sequels vary the plot of the original text, developing individual motifs and images.

Key words: *sequel, post-texts, Jane Austen, intertextuality, Austenverse.*

У статті проаналізовано явище сиквелів до романів Джейн Остін як феномен популярної літератури і культури. Над оригінальними текстами надбудовуються вторинні, або пост-тексти: дописування, рімейки, продовження, мешап-романи. Ці твори адресовані спільноті «джейністів» і розраховані на їхню обізнаність із первинними текстами. У статті простежуються етапи написання сиквелів, їхні різновиди, сиквели розглядаються як вторинні тексти, складові «Austenverse» (Всесвіту Остін). Проаналізовано сиквели до роману «Гордість та Упередження» Джейн Остін: «Незалежність міс Мері Беннет» Колін Маккалоу (2008) і «Смерть приходить до Пемберлі» Філіс Дороті Джеймс (2011). Відзначається, що в обох творах відбувається модернізація художнього світу оригінального роману, насичення його елементами детективу, готичної, авантюрної історії, що по-новому моделює жанр. Авторки сиквелів варіюють сюжет оригінального тексту, розвиваючи окремі мотиви й образи.

Ключові слова: *сиквел, пост-тексти, Джейн Остін, інтертекстуальність, «Всесвіт Остін».*

W artykule są analizowane teksty-kontynuacje (sequel) powieści Jane Austen jako fenomenowi literatury i kultury popularnej. Nad oryginalnymi podstawowymi tekstami powstają swoiste nadbudowy wtórnych tekstów lub post-tekstów: dodatki, przeróbki, kontynuacje, powieści mashup. Te utwory są skierowane do społeczności wielbicieli autorki („Janeaustenów”) oraz osób zapoznanych z podstawowymi tekstami. Autorka artykułu analizuje czas i etapy pisania sequeli i ich wariantowość. Sequeli są uważane za teksty wtórne, które składają się na „Austenverse” (wszechświat Austina). Przeanalizowano sequele “Dumy i uprzedzenia” Jane Austen: “Niezależność panny Mary Bennett” Colleen McCullough (2008) oraz “Śmierć przychodzi w Pemberley” Phyllis Dorothy James (2011). Autorka dochodzi do wniosku, że w obu pracach zmodernizowano świat przedstawiony w oryginalnej powieści, nasycając go elementami literatury detektywistycznej, gotyckiej i przygodowej, co przyczyniło się do modyfikacji gatunku. Autorzy kontynuacji zmieniają fabułę oryginalnego tekstu, kreując nowe motywy i образы.

Słowa kluczowe: *sequel, post-teksty, Jane Austen, intertekstualność, “Austenverse”.*

Джейн Остін у ХХІ столітті є культовою постаттю світової літератури, успішним брендом, що концентрує численні спільноти поціновувачів її таланту. Смысловое поле

навколо її особи та текстів називають «Всесвітом Остін» (Austenverse), до якого включені наукові студії, переклади, кіно- і телеадаптації її романів, фанфікшн, об'єднання шанувальників – учених і фанатів, реальні та мережеві. Важливу роль у цьому «Всесвіті» відіграють вторинні тексти, що надбудовуються над оригінальними творами: дописування, продовження, рімейки, мешап-романи. Ці феномени функціонують відповідно до ключових у масовій культурі принципів повтору та імітації, допомагають примножити й закріпити успіх і впізнаваність письменниці в медійному просторі.

Термін «сіквел» (англ. sequel) прийшов до літературознавства із теорії кіно, де означає фільми-продовження. Слово походить від латинського «sequi» – слідувати, продовжувати. Формат історії з продовженням має стародавнє походження в мистецтві слова: казки Шахерезади, «Іліада» та «Одісея» Гомера, п'єси Шекспіра, «Дон Кіхот» Сервантеса. Часом сіквели належали автору оригіналу, часом їх створювали інші письменники (наразі другий варіант більш поширений у мистецтві). У ХІХ столітті практика «літературних серіалів» стала надзвичайно популярною і відобразилася в типах видань, наприклад, у романах-фейлетонах. З появою кінематографа формат історії з продовженням виявився надзвичайно ефективним, і сіквели досі належать до найприбутковіших кінопроектів. Першим сіквелом у кіно вважають стрічку Жоржа Мельєса «Неймовірна подорож» 1904 року, що розвинула окремі мотиви його ж ранішого фільму «Подорож на місяць» 1902 року, обидві використовували сюжетні схеми фантастичних романів Жуля Верна та Герберта Веллса. Термін «сіквел» найчастіше використовується стосовно кіно, телебачення, відеоігор, літературних творів.

Феномен сіквела привернув значну увагу науковців. Механізмам його породження і функціонування, культурному значенню, семіотиці присвячені збірник праць «Частина друга: рефлексії над сіквелом» за редакцією Поля Вінсента Будра, Бетті А. Шелленберг (1998), студії Керолайн Джесс-Кук «Фільми-сіквели: теорія і практика від Голлівуду до Боллівуду» (2012), Стюарта Гендерсона «Голлівудський сіквел: історія і форма, 1911-2010» (2014), збірник есеїв «Цикли, сіквели, спін-офи, рімейки, перезапуски: множинність у фільмах і телебаченні» за редакцією Аманди Енн Кляйн, Р. Бартона Палмера (2016) тощо. Науковці окреслюють визначення сіквела, зіставляють цей жанр із рімейками, пастішами, пародіями та адаптаціями, пропонують типологію жанрів-«quels».

Так, Керолайн Джесс-Кук стверджує, що сіквел «...становить лінійне оповідне розширення, що позначає текст, із якого він походить, як оригінальний, укорінений у попередньому часі» [Jess-Cooke 2012: 3]. Дослідниця спробувала провести умовну лінію між серіалами та сіквелами, хоч ці явища є доволі близькими форматами і породжені спільним принципом: на її думку, серії серіалу повторюють схему першого твору, а сіквели все ж засновані на варіаціях, змінах оригіналу [Jess-Cooke 2012: 6]. За твердженням Рольфа Бросера,

сіквел не варто сплутувати з циклом романів (sequence novel), який планувався таким від початку самим автором [Breuer 1999].

Окрім власне сіквелів-продовжень, у науковій літературі, виходячи з хронологічного принципу, часто описують такі формати вторинних історій: *пріквели* (історія, яка передувала оригіналу), *інтерквели*, *мідквели*, *інквели* (історії в часовій паузі оригіналу), *параквели* (історія, що триває паралельно з оригінальною), *сайдквели*, або *спін-офи* (бічні лінії від оригіналу), *серкамквели* (історія, що частково передує, а частково продовжує оригінальну) та інші. За порядком у серії творів інколи виокремлюють *сіквели* (другі після оригіналу), *тріквели* (треті), *квадріквели* (четверті) і т.д.

Концепція сіквела в теорії кіно вплинула на літературознавчу інтерпретацію явища, поєднавшись із теоріями інтертекстуальності, метатексту та вторинних текстів (пост-текстів, деривативних текстів). Це, зокрема, помітно в праці М. Кармен Гомес-Галістео «Успішний роман має підшукувати собі сіквел: другі спроби у класиці від «Багряної літери» до «Ребекки». Оскільки створення вторинних текстів за романами Джейн Остін є помітним явищем у сучасній популярній культурі, то воно стало об'єктом кількох спеціальних наукових студій, зокрема Рольфа Броера «Джейн Остін і так далі: есе про поетику сіквела», Дейдре Лінч – розділ «Сіквели» у збірнику «Джейн Остін у контексті», Анетт Свенссон «Адаптації, сіквели та успіх: текстовий всесвіт «Розуму й чуття», що розширюється», Рейчел Е. Поусі «Розум і сіквели: аналіз творів на основі «Гордості та Упередження», Урсули Марі Гросс «Що відбулося далі: фани Джейн Остін та їхні сіквели до «Гордості та Упередження». Ці праці присвячені або самій культурній практиці написання сіквелів до романів Остін, що часто пов'язана із феноменом фанфікшн, або конкретним текстам-продовженням окремих романів авторки. Актуальність дослідження сіквелів до романів Джейн Остін пояснюється важливістю питання механізмів породження вторинних текстів у контексті масової літератури та культури. Метою цієї статті є висвітлення історії написання сіквелів за романом Джейн Остін «Гордість та Упередження» та аналіз сіквелів «Незалежність міс Мері Беннет» Колін Маккалоу (The Independence of Miss Mary Bennet, 2008) і «Смерть приходиться до Пемберлі» Філіс Дороті Джеймс (Death Comes to Pemberley, 2011) як «пост-текстів» у кореляції з оригінальним твором, що є базовою ідеєю для дослідження вторинних текстів.

Відомо, що Джейн Остін не писала продовжень своїх романів, утім, імовірно, сприймала їхніх персонажів як живих осіб із персональними «історіями», тому, за свідченням її племінника Джеймса-Едварда Остіна-Лі у «Мемуарі» 1870 року, любила в родинному колі розважати близьких розповідями про те, як склалася подальша доля героїв: Кітті Беннет вийшла заміж за священника біля Пемберлі, а Мері Беннет – за клерка дядька Філіпса і стала світською зіркою в Меритоні («Гордість та Упередження»), містер Вудхаус

пережив шлюб своєї доньки Емми і містера Найтлі, але не давав їм переселитися до маєтку Донвелл два роки («Емма») тощо [Austen-Leigh].

Перші спроби дописати романи Джейн Остін належали представникам молодшого покоління з її родини. Так, у 1850 році племінниця авторки Кетрін Енн Хаббек (донька її брата Френка) продовжила фрагмент «Уотсони» у тритомному романі «Молодша сестра» (The Younger Sister), виданому друкарем Т. К. Ньюбі. У 1860-х роках ще одна племінниця – Анна Лефрой – узялася завершити фрагмент «Сендітон», який Джейн Остін облишила писати за кілька місяців до смерті (Sanditon). Однак і ця спроба лишилася незавершеною. Ці твори не є сіквелами в прямому смислі слова, а скоріше «дописуваннями» («completions») [Nattress 2013]. Із того факту, що першими «продовжувачками» творів Остін були її родички, дослідниця Дейдре Лінч робить висновок, що тексти письменниці розглядалися як частина сімейної спадщини [Lynch 2005: 161]. Варто зазначити, що й серед авторів пізніших сіквелів були нащадки Джейн Остін, наприклад, її праправнучка місіс Френсіс Браун у 1920-х роках видала твори «Уотсони», «Маргарет Дешвуд» і «Сьюзан Прайс» [Nattress 2013].

На початку ХХ століття сіквели були нечастим явищем, оскільки популярність Остін обмежувалася доволі вузьким колом шанувальників – вона стосувалася, скоріше, елітарної культури, як видно з оповідання Редьярда Кіплінга «Джейністи». Оригінальну спробу поєднати персонажів шести класичних романів в одному творі зробила Сібел Дж. Брінтон («Старі друзі та нові примхи», 1913). Перший сіквел до роману «Гордість та Упередження» з'явився через 136 років після його публікації: «Тіні Пемберлі» Дороті Бонавія-Хант (1949). У 1980-1990-х роках дві талановиті авторки: Джоан Айкен та Емма Теннант – зробили багато для утвердження жанру сіквелів за творчістю Джейн Остін [Nattress 2013].

Сплеск інтересу до творення вторинних текстів за романами Джейн Остін спровокували кінематограф і телебачення у 1990-х, які зробили письменницю культовою (особливо після серіалу «Гордість та Упередження» і оскарівської стрічки «Розум і чуття», обидва 1995 року). Кількість сіквелів стабільно зростала у 2000-х та 2010-х роках, разом із кількістю кіно- і телеадаптацій, що підтримували цікавість до творів романістки.

На сьогодні до переліку сіквелів, адаптацій, рімейків тільки за романом «Гордість та Упередження» входять близько 600 творів, не враховуючи аматорських фанфіків, що здебільшого існують у мережевій субкультурі фанатів. Якщо кінематографічні та телевізійні адаптації творів Джейн Остін постійно перебувають у фокусі уваги вчених, то літературні адаптації і сіквели викликали менше інтересу у філологів і культурологів. Рейчел Поусі пояснює це тим, що такі тексти потрапляють у «гето» жанрової літератури та любовного роману, які невисоко стоять у мистецькій ієрархії [Posey 2010: 4]. Крім того, сотні сіквелів, будучи наслідувальними, епігонськими по суті, «тінями» великих оригіналів, не можуть

дорівнятися в художньому плані до класичних романів самої Остін, що також зменшує науковий інтерес до них.

Дейдре Лінч, досліджуючи сіквели за романами Джейн Остін, відзначає їхню спорідненість із формулою «Regency romance» (любовний роман із епохи Регентства), зараховує ці твори до феномену так званої «Austenian literature», або «Austen-esque fiction» (наслідувальні тексти щодо творчості Остін) [Lynch 2005: 162]. Учена акцентує глибоку комерціалізацію цього явища, яке спирається на вже усталену популярність оригінальних творів серед спільноти читачів і культ авторки. Дейдре Лінч окреслила два типи сіквелів: перший продовжує історію окремого персонажа, другий міняє точку зору на події в романах – часто це переказ оригінального тексту з погляду, приміром, персонажа-чоловіка або слуг [Lynch 2005: 163]. За словами Рольфа Броєра, сіквели до романів Джейн Остін можна інтерпретувати як «екстраполяції»: «...гарний сіквел використовує потенціал, який лишився наприкінці роману, та екстраполює з нього правдоподібний розвиток у майбутньому»; відтак, сіквел слід розуміти як «коментар» до оригінального роману [Breuer 1999].

Кілька сотень сіквелів за романом «Гордість та Упередження» можна розташувати на шкалі за критеріями якості тексту: від продовжень, створених професійними літераторами, до фанфіків. Увагу привертають сіквели, написані відомими романістками: «Незалежність міс Мері Беннет» Колін Маккалоу (2008) і «Смерть приходить до Пемберлі» Філіс Дороті Джеймс (2011). Кожна з них є самостійною постаттю в літературному світі: Колін Маккалоу – австралійська письменниця, яка найбільше уславилася бестселером «Ті, що співають у терні»; Філіс Дороті Джеймс – знаменита британська детективістка, яку називали «сучасною Агатою Крісті». Обидві звернулися до написання сіквелів за романом «Гордість та Упередження» на схилі віку, уже маючи стабільну літературну репутацію.

У романі «Незалежність міс Мері Беннет» Колін Маккалоу розвинула історію життя однієї з сестер Беннет із оригінального твору [McCullough 2008]. Це не поодинокий приклад сіквелів із таким сюжетом, Мері Беннет як центральному персонажу присвячені продовження Дженніфер Бектон, Памели Мінгл, С. М. Классен тощо. Мері як героїня Джейн Остін не вирізнялася яскравим характером, зображена скоріше як комічна постать: дівчина, яка занадто захоплюється книжками, музикою, але не має жвавої уяви та мистецьких талантів, найбільш нудна із сестер.

Колін Маккалоу переакцентує її постать із феміністичної точки зору: Мері презентована як така собі бунтівниця проти патріархального світу, у якому їй відведена роль «невидимки». Ключовий конфлікт у сіквелі – між незалежною Мері Беннет і містером Дарсі, який втілює риси владного гіпермаскулінного чоловіка, родинного тирана. Авторка

загострює, гіперболізує окремі риси вдачі Дарсі із роману Джейн Остін: він постає набагато більш жорстким, брутальним, самовпевненим і пихатим, ніж був в оригінальному романі.

Більшість сіквелів до «Гордості та Упередження» впливають із читацького інтересу до того, що сталося «після весілля». У романі Остін йшлося про нерівний шлюб: представник титулованої знаті, «нобіліті» містер Дарсі одружується із представницею «джентрі», збіднілого дворянства, Елізабет Беннет. Соціально-класові розбіжності згладжували кохання і взаємна повага героїв. Історія Елізабет поставала як історія англійської Попелюшки, одруження із заможним і знатним чоловіком було соціальним ліфтом для героїні роману. Саме цей момент дає змогу авторкам сіквелів міркувати про те, чи був такий шлюб вдалим, чи не пошкодували закохані про своє рішення. Колін Маккалоу дає негативну відповідь на питання про майбутнє подружжя Дарсі: замість формули «*happily ever after*», обов'язкової для жанру «*romance*», перед читачами розгортається історія нещасливої родини через 21 рік після весілля. Причинами сімейного розладу є неможливість уникнути стосунків із іншими членами родини Беннет (матінкою, молодшими сестрами), які невідповідною поведінкою ганьблять репутацію Дарсі, майбутнього члена парламенту, а також сексуальна дисгармонія між Елізабет і Фітцвільямом. Утім, сюжет роману Колін Маккалоу фокусується довкола пошуків свого шляху і місця і суспільстві молодшою сестрою, 38-річною Мері, старою дівою, а лінія подружжя Дарсі є другорядною.

Оригінальний роман Джейн Остін часом розглядають як протофеміністичний, позаяк головна героїня відстоює право на власну думку і власний голос у чоловічому світі. Утім, «Гордість та Упередження» далекий від ідей емансипації жінки, авторка вбачає самореалізацію героїні в першу чергу у щасливому шлюбі з коханим чоловіком, у творі не йдеться про економічні, правові чи політичні права і свободи жіноцтва. Натомість Колін Маккалоу модернізує ідеї оригіналу і робить Мері Беннет рупором емансипаційних ідей. Виконавши обов'язок перед сім'єю, вона відкидає нав'язливу опіку рідних і вимагає фінансової незалежності. Героїня прагне приносити користь суспільству, допомагати знедоленим, написати книжку про соціальні кривди. У цьому вона ближча не до героїнь Джейн Остін, а до героїнь Джордж Еліот, Шарлотти Бронте, Елізабет Гаскелл, представниць наступного покоління жіночої літератури Британії. Щоправда, емансипаційні жести Мері Беннет у романі Колін Маккалоу постають комічно перебільшеними, її самостійні вчинки ставлять під загрозу її життя і життя близьких людей. Рецензентка Діана Бірчолл помітила, що цей сіквел можна розглядати як «жарт» австралійської авторки, що, на відміну від «раціональних» творів Остін, роман Маккалоу постає зразком «анархії», «божевілля» [Birchall 2010].

Прагнучи посилити інтригу, авторка сіквела насичує твір елементами готичних та авантюричних романів: загадкові листи Аргуса, втеча і зникнення Мері Беннет, її перебування

в підземній печері, таємничий релігійний культ, образи психопата, розпусного злочинця, дивовижний порятунок леді, пошуки скарбів, позашлюбні діти. Колін Маккалоу знято відшукує скелети в родинних шафах сімейства Дарсі, презентуючи ідеального аристократа нащадком злочинця, очільника зграї розбійників. Подеколи ці вкраплення сприймаються як пародія на відповідні літературні формули, позначені надмірністю і логічними невідповідностями. Сіквел «Незалежність міс Мері Беннет» варто сприймати як творчий експеримент авторки, у якому наративний ентузіазм часом переважає над літературною якістю. Фанати Джейн Остін здебільшого негативно оцінили цю спробу, описуючи її у своїх відгуках як «катастрофічну», «неправдоподібну», «невідповідну стилю Джейн Остін».

Роман Філіс Дороті Джеймс «Смерть приходить до Пемберлі» презентує жанрове переакцентування соціальних комедій Джейн Остін: сіквел вкладається в рамки детективу, майстром якого була сучасна британська авторка [James 2011]. Роман було адаптовано як міні-серіал для телебачення у 2013 році для каналу BBC One (режисер – Деніел Персівал). Пост-історія родини Дарсі з Пемберлі постає більш благополучною, ніж у попередньому сіквелі. Спільним мотивом обох вторинних текстів є конфлікт навколо сімейної репутації: містер Дарсі повинен дбати про фамільне ім'я і не допускати жодних ганебних вчинків членами родини. Філіс Дороті Джеймс розвиває окремі мотиви первинного тексту: джерелом неспокою стає подружжя Лідії та Джорджа Вікхемів (чоловіка звинувачують у вбивстві капітана Денні). Однак детективізація сюжету вимагала введення в роман нових персонажів, зокрема, слуг у маєтку Пемберлі, суддів, присяжних та свідків на процесі. Ключовою в сіквелі є не сімейно-любовна історія (любовний трикутник між Джорджіаною Дарсі, містером Елвестоном та полковником Фіцвільямом), а судовий процес над Вікхемом, що може заплямувати рід Дарсі.

Жанрова модель для роману «Смерть приходить до Пемберлі» – це не стільки класичний детектив, скільки вікторіанський сенсаційний роман, на що вказують мотиви позашлюбної дитини й родової таємниці. Сюжет пов'язаний із розкриттям сімейних загадок Дарсі: виявляється, дід героя був відлюдником і самогубцею. «Бездоганний аристократ» із роману Джейн Остін, як і в сіквелі Колін Маккалоу, постає недосконалим (однак, це не стосується його особистих якостей – Філіс Дороті Джеймс загалом дотримується канви оригіналу, змальовуючи характер героя). Атмосфера роману є переважно похмурою, що пояснюється самим жанром: опис убивства та його розслідування.

Недоліками сіквела є розлогі перекази того, що відбувалося до початку його дії, тобто оригінального тексту, а також надмірне фокусування на побутових подробицях життя Пемберлі. Очевидно, авторка продовження намагалася якомога сильніше наблизити свій твір до оригіналу, буквально передати атмосферу розкішних маєтків епохи Регентства, ніби переконуючи читачів у тому, що зображений нею світ – це дійсний світ героїв Джейн Остін.

Однак у цілому, «Смерть приходить до Пемберлі» виглядає більш майстерним і естетично завершеним сіквелом, порівняно із твором Колін Маккалоу.

Отже, сіквели до роману Джейн Остін «Гордість та Упередження» демонструють прагнення авторок модернізувати класичний твір, адаптувавши його до трендів сучасної популярної культури. Цим пояснюється насичення сюжетів сіквелів авантюрними, готичними, детективними елементами. У романах-продовженнях спостерігається ідейна переакцентація роману початку XIX століття, відповідно до модерної культури (наприклад, до цінностей емансипації жінки). Автори сіквелів адресують свої твори аудиторії, яка добре обізнана із творчістю Джейн Остін, маркованій як спільнота «джейністів», розширюючи авторський Всесвіт «Austenverse».

Література

- Austen-Leigh, J.E. A Memoir of Jane Austen. URL: <https://www.gutenberg.org/files/17797/17797-h/17797-h.htm> [31.05.2020].
- Birchall, D. Middle Sister Melodrama – the Gothic Perils of Mary Bennet 2010. URL: <http://new.jasna.org/assets/Book-Reviews/2010Spring/32e4738499/br261p19.pdf> [31.05.2020].
- Breuer, R. Jane Austen etc.: An Essay on the Poetics of the Sequel. 1999. URL: <http://webdoc.sub.gwdg.de/edoc/ia/eese/breuer/essay.html> [31.05.2020].
- Budra P., Schellenberg B.A., eds. Part Two: Reflections on the Sequel (Theory / Culture). University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 1998.
- Gomez-Galisteo M. C. A Successful Novel Must Be in Want of a Sequel: Second Takes on Classics from the Scarlet Letter to Rebecca. Jefferson, North Carolina : McFarland & Company, Inc., Publishers, 2018.
- James, P. D. Death Comes to Pemberley. London, UK: Faber & Faber, 2011.
- Jess-Cooke, C. Film Sequels: Theory and Practice from Hollywood to Bollywood. Edinburgh University Press, 2012.
- Klein, A. A., Palmer R.B., eds. Cycles, Sequels, Spin-offs, Remakes, and Reboots: Multiplicities in Film and Television. Austin: University of Texas Press, 2016.
- Lynch, D. *Sequels*. In J. Todd, ed. *Jane Austen in context*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- McCullough, C. The Independence of Miss Mary Bennet. Simon & Schuster, 2008.
- Nattress, L. A., An Introduction to Jane Austen Sequels, 2013. URL: <https://www.janeausten.co.uk/an-introduction-jane-austen-sequels/> [31.05.2020].
- Posey, R. E. Sense and Sequels: Analyzing Pride and Prejudice Inspired Fiction, 2010. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Sense-and-Sequels-%3A-Analyzing-Pride-and-Prejudice-Bennet-Darcy/ebc8671ea1dc28acf93950dc5f4035325b907269> [31.05.2020].